

فاطمه‌ی دوم علیها السلام

(به مناسبت وفات حضرت معصومه علیها السلام)

احمد محیطی اردکانی

اعمالی که انجام می‌دادند، خواهیم داد. مطالعه‌ی زندگی این برگزیدگان الهی، سرمشقی است برای بهتر زیستن و چراغی است، فرا راه دوستداران شرافت و سعادت.

طلوع نور

در روز اول ذی القعدة‌ی سال ۱۷۳ هـ. ق^۲ از سلاله‌ی پاک پیامبر صلی الله علیه و آله و خدیجه علیها السلام، و فاطمه‌ی زهرا علیها السلام، فاطمه‌ی دیگری متولد گردید. نور وجودش نه تنها خانه‌ی امام کاظم علیه السلام که جهان را روشن ساخت و در طول قرن‌های متمادی در شعاع نورانش، ستارگان پرفروغ آسمان علم، تقوی، فقاقت و پارسایی، آستان بوس حرمش گردیدند و با توسل به ذیل عنایتش مشکلات بزرگ خود را حل کردند.

توسل صدر المتألهین

در اسلام همان گونه که مردانی چون انبیا، پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام الگوهای زندگی هستند، بانوانی چون مریم، خدیجه، فاطمه‌ی زهرا، زینب کبری، و فاطمه‌ی معصومه - علیهن السلام - نیز به عنوان الگو شناخته می‌شوند.

این بیانگر این حقیقت است که زنان هم مانند مردان، می‌توانند بر قله کمالات بایستند و به عالی‌ترین مراتب اوج انسانی برسند. از این جهت بین زن و مرد، فرقی نیست.

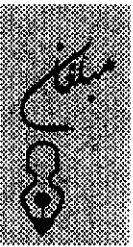
خداوند متعال می‌فرماید:

﴿مَنْ عَمِلْ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾^۱

«هرکس کار شایسته‌ای انجام دهد.

خواه مرد باشد یا زن، در حالی که او مؤمن است، به او حیاتی پاکیزه می‌بخشیم و پاداش آن‌ها را به بهترین

طباطبایی، صاحب تفسیر بی نظیر «المیزان» نهایت ارادت و تواضع را نسبت به حضرت معصومه علیها السلام ابراز می نمود. علامه شهید مطهری، هرگاه نام مرحوم علامه طباطبایی را به زبان می آورد، می گفت: «رُوحی لَهُ الْفِداء» روحم به فدای او باد.

یکی از دانشمندان از استاد مطهری پرسید «دلیل این همه تجلیل و احترام شما از علامه طباطبایی چیست؟» استاد مطهری در پاسخ فرمود: «من فیلسوف و عارف بسیار دیده ام و احترام من به علامه طباطبائی به خاطر فیلسوف بودن ایشان نمی باشد، بلکه از این جهت است که او عاشق و دلباخته‌ی اهل بیت علیهم السلام است. چرا که علامه طباطبایی در ماه رمضان روزه‌ی خود را با بوسه بر ضریح مقدس حضرت معصومه علیها السلام افطار می کرد. ابتدا پیاده از منزل تا حرم مطهر (با توجه به آن سنین پیری و دوری راه) مشرف می شد. ضریح مقدس را می بوسید، سپس به خانه می رفت و غذا می خورد.»^۵

فاطمه‌ی دوم

با این که حضرت موسی بن جعفر علیه السلام غیر از فاطمه‌ی معصومه علیها السلام

ملاصدرا، از علمای ربّانی و حکمای بی نظیر قرن یازدهم ه. ق. (۱۰۵۰ ه. ق.، وفات در بصره) است. او صاحب تألیفات بی نظیری چون: «اسفار اربعه»، «شرح الاصول من الکافی»، «شرح الهدایة» و «شرح حکمة الاشراق» است.

وی مدتی از عمر شریف خود را در کَهک قم سپری نمود و مشغول تألیف بعضی از کتاب‌های خود چون اسفار اربعه بود. هر وقت برایش مشکل علمی یا مطلب مبهمی پیش می آمد، به قم آمده، به حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام مشرف می شد و با توسل به آن حضرت، از او استمداد نموده و مشکل علمیش آسان و حل می شد.^۳

آن گونه که مرحوم میرزا علی اکبر حکمی یزدی در حاشیه‌ی کتاب «اسفار اربعه» - در بحث اتحاد عاقل به معقول از قول مؤلف محترم، مرحوم صدر المتألهین - مرقوم فرمودند: «یکی از مواردی که با توسل به حضرت معصومه علیها السلام مشکل علمیش حل شد، بحث اتحاد عاقل به معقول می باشد.»^۴

شیفتگی علامه‌ی طباطبایی به

درگاه حضرت معصومه علیها السلام
مرحوم علامه سید محمد حسین

دختران دیگری نیز داشت.^۶ اما در میان همه‌ی آنان، تنها اوست که دارای امتیازات والایی است.

او همچون جدّه‌اش حضرت زهرا^{علیها السلام} در علم و عمل و قداست و کمالات، گوی سبقت از دیگران ربود و به راستی حضرت معصومه، فاطمه‌ی دوم و جلوه‌ی دوباره‌ی حضرت زهرا^{علیها السلام} است.

شباهت‌ها

الف - پدرش به قربانش

پیامبر گرامی اسلام^{صلی الله علیه و آله} برای تجلیل و قدردانی از دخترش زهرا^{علیها السلام} و مقامات او، بارها درباره‌اش این جمله را بیان فرموده بود که: «فَدَاهَا أُبُوها»^۷ پدرش قربانش گردد.

پدر بزرگوار حضرت معصومه^{علیها السلام}، امام کاظم^{علیه السلام}، نیز درباره‌ی وی چنین جمله‌ای فرمود. در آن جا که جمعی از شیعیان برای دریافت پاسخ به سؤال‌های خود، وارد مدینه شدند تا به محضر امام کاظم^{علیه السلام} برسند، آن حضرت در مسافرت بود. آن‌ها ناگزیر بودند، از آن سفر مراجعت کنند. پرسش‌های خود را نوشتند و به افراد خانواده‌ی امام کاظم^{علیه السلام} تحویل دادند تا در سفر بعد به جواب آن نائل شوند.

هنگام خداحافظی، دیدند حضرت معصومه^{علیها السلام} (که حدود شش سال داشت) پاسخ سؤالات آن‌ها را نوشته و آماده نموده است.

بسیار شادمان شدند و آن نامه را گرفتند. هنگام مراجعت، در راه با امام کاظم^{علیه السلام} که از سفر باز می‌گشت، ملاقات کردند و ماجرا را به عرض امام رساندند، امام^{علیه السلام} آن نوشته را از آن‌ها طلبید و مطالعه کرد و پاسخ‌های حضرت معصومه^{علیها السلام} را درست یافت، آن گاه به نشان تمجید از حضرت معصومه^{علیها السلام} و تصدیق او سه بار فرمود: «فَدَاهَا أُبُوها: پدرش فدایش باد»^۸.

این حادثه‌ی جالب بیانگر آن است که حضرت معصومه^{علیها السلام} چون زهرا مرضیه، عالمه غیرمعلمه است و در خردسالی از رشد، شناخت، علم و کمال بالایی برخوردار است.

ب - بارگاه حضرت معصومه^{علیها السلام}

تجلیگاه مرقد حضرت زهرا^{علیها السلام}

مرحوم آیت الله سید شهاب الدین نجفی مرعشی^{رحمته الله} می‌فرمود: «پدرم - مرحوم آیه الله علامه سید محمود مرعشی^{رحمته الله} که در نجف اشرف می‌زیست - بسیار علاقمند بود، محلّ قبر شریف جدّه‌اش حضرت زهرا^{علیها السلام} را

بیابد، برای این مقصود، ختم مجربی انتخاب نمود، چهل شب به آن مداومت کرد تا شاید از محلّ مرقد شریف حضرت زهرا^{علیها السلام} آگاه گردد.

شب چهلم بعد از انجام ختم و توسل فراوان، به بستر خواب رفت در عالم خواب به محضر امام باقر^{علیه السلام} (یا امام صادق) رسید.

امام^{علیه السلام} به او فرمود: «عَلَيْكَ بِكَرِيمَةِ أَهْلِ الْبَيْتِ» به دامن کریمه اهل بیت چنگ بزن.

ایشان تصور کرد، منظور امام^{علیه السلام} از این جمله، حضرت زهرا^{علیها السلام} است.

عرض کرد: «آری قربانت گردم، من نیز ختم را برای همین گرفتم که محل قبر شریف آن حضرت را دقیق تر بدانم، و

زیارتش کنم» امام^{علیه السلام} فرمود: «منظور من قبر شریف حضرت معصومه^{علیها السلام} در قم است». سپس افزود: به خاطر مصالحی، خداوند اراده فرموده است که قبر

حضرت زهرا برای همیشه برای همگان مخفی باشد، از این رو قبر حضرت معصومه^{علیها السلام} را تجلیگاه قبر شریف

حضرت زهرا^{علیها السلام} قرار داده است.

مرحوم آیه الله سید محمود مرعشی، وقتی از خواب برخاست، تصمیم گرفت به قصد زیارت حضرت

معصومه^{علیها السلام} به قم مهاجرت کند.

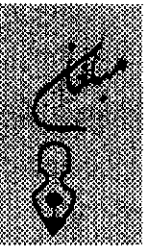
او بی درنگ با همه‌ی اعضای خانواده‌اش از نجف اشرف، عازم قم شد و به زیارت مرقد مطهر حضرت معصومه^{علیها السلام} مشرف گردید.^۹

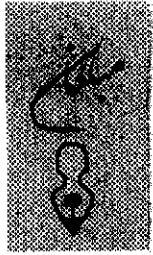
امام خمینی^{علیه السلام} در کنار مرقد حضرت معصومه:

بنیان گذار جمهوری اسلامی آیه الله العظمی امام خمینی^{علیه السلام} آن گاه که در قم ساکن بود و هرگاه که به قم می آمد، با نهایت خضوع نسبت به مقام بلند حضرت معصومه^{علیها السلام} در کنار مرقدش حاضر می شد و متواضعانه به او متوسل می گشت و با اشتیاقی ویژه، ضریح مطهر حضرت معصومه^{علیها السلام} را می بوسید.

امام خمینی^{علیه السلام} مقام آن حضرت را آن قدر ارجمند می دانست که در یک قصیده‌ای شامل ۴۴ بیت حضرت معصومه^{علیها السلام} را با حضرت زهرا^{علیها السلام} مقایسه کرده و هر دو را یک نواخت ستوده است که بیانگر شباهت این دو بانوی برگزیده الهی است.

او در بخشی از این اشعار چنین سروده است:

«نور خدا در رسول اکرم پیدا
 کرد تجلی ز وی به حیدر صدف
 وز وی تابان شده به حضرت زهرا
 اینک ظاهر زدختِ موسی جعفر
 آبروی ممکنات جمله از این نور
 گر نبُدی، باطل آمدند سراسر
 دختر چون این دو از مشیمه‌ی قدرت
 نامد و نباید دگر هماره مقدر
 آن یک امواج علم را شده مبدأ
 وین یک افواج حلم را شده مصدر
 آن یک بر فرق انبیا شده تارک
 وین یک اندر سر، اولیا را مَغْفَر
 آن یک در عالم جلالت «کعبه»
 وین یک در مُلک کبریایی «مَشْعَر»
 «لم یلد» م بسته لب، وگر نه بگفتم
 دخت خُدایبند، این دو نور مطهر
 آن یک بر مُلک لایزالی تارک
 وین یک بر عرش کبریایی، افسر
 آن یک، خاکِ مدینه کرده مزین
 صفحه‌ی قم را نموده این یک انور
 خاک قم این کرده، از شرافت، جنت
 آبِ مدینه نموده آن یک، کوثر
 زبید اگر خاک قم ز «عرش» کند فخر
 شاید که «لوح» را بیاید همسر

خاکی عجب خاک! آبروی خلائق

ملجأ بر مُسلم و پناه به کافر»^{۱۰}

***

سؤالاتی در مورد حضرت

زیارت کرده است.

معصومه علیها السلام

امام رضا علیه السلام در این روایت، دو

آنچه را که در این گفتار به آن پرداخته می‌شود، طرح چند سؤال و جواب است که پاسخ‌های آن روشنگر بعضی از مقامات والای حضرت است.

مطلب را بیان فرمود: اول این که آن حضرت را به لقب معصومه نامید، دوم این که، زیارتش را همسنگ زیارت خودش؛ یعنی، امام معصوم قرار داد.

گرچه بررسی دقیق و گسترده این سؤالات مجال بیشتری می‌طلبد، اما از باب آن که «مَا لَا يُدْرِكُ كَلْمَهُ لَا يُتْرَكُ كَلْمَهُ» به طور خلاصه و فشرده به آن می‌پردازیم. تا نقطه شروعی باشد برای پژوهشگران عالی‌مقام.

از آن جایی که هیچگاه امام علیه السلام در سخنانش به گزافه‌گویی و غلو نمی‌پردازد، این سخن گهربارش بر عصمت حضرت معصومه علیها السلام دلالت دارد.

در روایت آمده است که امام

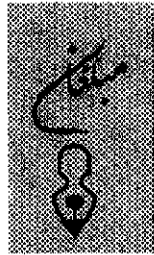
۱- آیا او مقام عصمت داشت؟

صادق علیه السلام فرمود: «أَلَا وَإِنَّ قِمَّ الْكُوفَةِ الصَّغِيرَةَ، أَلَا إِنَّ لِلْجَنَّةِ ثَمَانِيَةَ أَبْوَابٍ ثَلَاثَةٌ مِنْهَا إِلَى قِمِّ، تُقْبَضُ فِيهَا امْرَأَةٌ مِنْ وُلْدِي اسْمُهَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُوسَى، وَتَدْخُلُ بِشَفَاعَتِهَا شَيْعَتِي الْجَنَّةَ بِأَجْمَعِهِمْ»^{۱۲}

یکی از لقب‌های مشهور و معروف حضرت فاطمه، دختر موسی بن جعفر علیه السلام، معصومه است. آیا این لقب، بر عصمت آن بانوی بزرگوار دلالت دارد؟ آن گونه که در روایت آمده، حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام فرمود: «مَنْ زَارَ الْمَعْصُومَةَ بِقِمِّ كَمَنْ زَارَنِي»^{۱۱}

«قم کوفه‌ی کوچک است و بهشت هشت در دارد، سه در از آن‌ها به روی قم باز است و بانویی از فرزندان من در آن جا دفن خواهد شد که فاطمه دختر موسی

هر کس معصومه علیها السلام را در قم زیارت کند، مثل کسی است که مرا

نام دارد. و با شفاعت وی همه‌ی شیعیان وارد بهشت می‌شوند.»

شفاعت جمیع شیعیان مقام والایی است که به هر شخص عادی، اعطا نمی‌شود.

و عن سعد بن سعد عن الرضا عليه السلام:

«يَا سَعْدُ مَنْ زَارَهَا فَلَهُ الْجَنَّةُ». ۱۳

امام رضا عليه السلام فرمود: «ای سعد هر کس حضرت معصومه را زیارت کند وارد بهشت می‌شود.

روایات زیادی در این زمینه وارد شده که انسان مطمئن می‌شود، حضرت معصومه فوق یک انسان عادی است.

البته تردیدی نیست که عصمت نیز مانند کمالات دیگر انسانی دارای مراتب و درجاتی است که عالی‌ترین درجه آن را پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و دوازده جانشین پیامبر علیهم السلام دارا هستند.

اتفاق علمای امامیه بر این است که همه‌ی پیامبران و فرشتگان الهی معصوم هستند.

هیچ دانشمندی در مورد افرادی چون حضرت «ابوالفضل» و «حضرت علی اکبر» و «حضرت زینب» و «حضرت معصومه» ادعا نکرده که آن‌ها معصوم

نیستند، بلکه شخصیت‌های بزرگی در مورد عصمت آن‌ها سخن گفته‌اند. و در این زمینه باید به کتب مربوط به آن‌ها مراجعه شود. ۱۴

تشریف فرمایی دو شخص

ناشناس ۱۵ - که به احتمال قوی امام رضا عليه السلام و امام جواد عليه السلام بودند - برای

مراسم تجهیز و نماز این بانوی بزرگوار، تأیید واضحی بر عصمت وی می‌باشد. زیرا مطابق اعتقاد قطعی شیعه «جنازه

معصوم را فقط معصوم به خاک می‌سپارد». ۱۶

در زیارتنامه‌ی وی که منصوص از

امام رضا عليه السلام است، آن حضرت دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله، دختر فاطمه زهرا،

خدیجه کبری، امیرالمؤمنین علی بن

ابیطالب، امام حسن، امام حسین، دختر

ولّی خدا (امام کاظم عليه السلام)، خواهر ولّی

خدا (حضرت امام رضا عليه السلام) و عمّه ولّی

خدا (امام جواد عليه السلام) معرفی شده است،

این مطلب تنها حکایت از شرافت

خانوادگی او نیست، بلکه علاوه بر آن

بیانگر آن است که حضرت معصومه از

نظر معنوی و مقامات عالی ملکوتی به

راستی فرزند روح و جسم و مکتب

کمر کسی به علت بیماری وی
اشاره نموده است و این مطلبی است که
جای تحقیق و دقت بیشتری دارد.

آن گونه که در بعضی از روایات و
نقل های تاریخی آمده است، هنگامی که
کاروان حضرت معصومه علیها السلام و
همراهانش به ساوه رسیدند، دشمنان
خاندان نبوت، به کاروان حمله کردند؛
هارون بن موسی به جعفر علیه السلام - برادر
حضرت معصومه علیها السلام که سرپرستی
کاروان را به عهده داشت - شهید کردند و
جمعی را مجروح نموده، و موجب
پراکندگی آن ها شدند.

توسط زنی در غذای حضرت
معصومه، زهر ریختند و به این ترتیب آن
بانوی گرامی مسموم و بیمار شد!
تقاضا کرد او را به قم ببرند. وقتی به

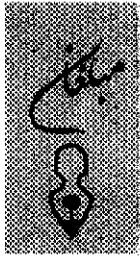
پیامبر صلی الله علیه و آله و فاطمه علیها السلام و ائمه
معصومین علیهم السلام می باشد و ویژگی های
آن ها از جمله عصمت در وجودش
متجلی است.

۲- چگونه از دنیا رفت؟

آیا حضرت معصومه علیها السلام به مرگ
طبیعی از دنیا رفت یا او شهید کردند؟
آنچه را که بیشتر تاریخ نویسان به آن
تصریح نموده اند، این است که حضرت
معصومه در مسیر سفر از مدینه به
خراسان وقتی به شهر ساوه رسید،
مریض شد و از آن جا او را به قم آوردند و
پس از ۱۶ یا ۱۷ روز، در تاریخ دهم یا
دوازدهم ربیع الثانی سال ۲۰۱ ه. ق در
قم از دنیا رفت و او را در باغ بابلان
(مکانی که امروز مرقد مطهر وی
می باشد) به خاک سپردند. ۱۷

قم رسید، بعد از چند روزی به شهادت رسید.^{۱۸}

بنا بر نقل دیگری: در این جنگ نابرابر، هارون بن موسی بن جعفر علیه السلام و سایر برادران و برادرزادگان حضرت معصومه که ۲۳ نفر بودند، کشته شدند و حضرت معصومه علیه السلام وقتی که بدن‌های پاره پاره و غرق به خون آن‌ها را دید به شدت غمگین شد و سخت بیمار گشت. تقاضا کرد او را به قم ببرند. پس از ۱۶ یا ۱۷ روز سکونت در قم به لقاءالله پیوست.^{۱۹}

۳- قم چرا؟

هنگامی که حضرت معصومه در ساوه بیمار شد چرا در همان جا بستری نشد و درخواست کردند تا او را به قم ببرند؟

این انتخاب دلایل متعددی دارد که بعضی از آن‌ها از این قرار است:

الف - محیط ساوه در آن روز نسبت به خاندان رسالت نامساعد بود.^{۲۰}

ب - بنا بر روایات زیادی، قم مرکز شیعیان و دوستداران اهل بیت علیهم السلام بود. در حدود سال (۸۳ هـ. ق) عبدالرحمن بن محمد بن اشعث همراه هفده نفر از

علمای تابعین و شیعیان برجسته و پارسا، مانند: کمیل و سعید بن جبیر به قم آمدند و همگی در قریه جمکران سکونت نمودند.

پس از آن آل اشعر که از مسلمانان معروف یمنی در کوفه بودند، در دو دهه‌ی آخر قرن اول به قم آمدند^{۲۱} و از آن تاریخ به بعد، قم پایگاه مهمی از شیعیان و دوستداران اهل بیت گردید.

حضرت معصومه علیه السلام از پدرش امام کاظم علیه السلام چنین نقل کرده است: «پدرم فرمود: قم مرکز شیعیان ما است».^{۲۲}

از این مهم‌تر، قم از زمان پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله، یکی از شهرهای برگزیده دینی و مذهبی معرفی شده بود. انس بن مالک می‌گوید: «روزی در محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله نشسته بودم، ناگاه حضرت علی علیه السلام به حضور آن حضرت آمد، پیامبر صلی الله علیه و آله از او استقبال گرمی نمود و پس از معانقه، بین دو چشم آن حضرت را بوسید، سپس فرمود: «ای علی! خداوند ولایت تو را بر آسمان‌ها عرضه کرد، آسمان هفتم برای پذیرش ولایت تو از آسمان‌های دیگر پیشی گرفت، خداوند آن را به عرش

آراست. سپس آسمان چهارم پیشی گرفت، خداوند آن را به «بیت المعمور» آراست. سپس آسمان دنیا پیشی گرفت، خداوند آن را به ستارگان آراست. سپس مکه به پذیرش آن سبقت گرفت، خداوند آن را به «کعبه» آراست. سپس مدینه سبقت گرفت، خداوند آن را به وجود من آراست.

سپس کوفه سبقت گرفت، خداوند آن را به وجود تو آراست. سپس قم سبقت گرفت، خداوند آن را به وجود عرب (شیعه اشعری و...) آراست و از قم دری را به سوی بهشت گشود.^{۲۳}

دقت در این روایت این مطلب را به خوبی بیان می‌کند که محور تمام ارزش‌ها ولایت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب است، و اگر قم نیز ارزش دارد. به برکت وجود سلاله‌ی پاک امیرالمؤمنین و شیعیان و شیفتگان آن حضرت است.

باز در روایت آمده است که حضرت علی علیه السلام به اهالی قم درود و سلام می‌فرستد و برای آن‌ها دعا می‌کند.^{۲۴}

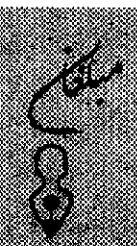
امام صادق علیه السلام، قم را حرم اهل بیت دانسته خاک آن را پاک و پاکیزه معرفی می‌نماید.^{۲۵}

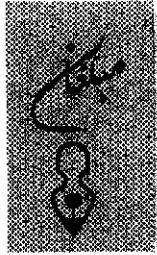
امام کاظم علیه السلام قم را عرش آل محمد (آشیانه آل محمد علیهم السلام) می‌نامد و یکی از درهای بهشت را از آن اهل قم می‌داند.^{۲۶}

از همه مهم‌تر این که امام صادق علیه السلام قبل از ولادت امام کاظم علیه السلام پدر بزرگوار حضرت معصومه علیها السلام خبر می‌دهد که «بانویی از فرزندان من به نام «فاطمه» دختر موسی بن جعفر علیه السلام در آن جا (قم) رحلت می‌کند که به شفاعت او همه‌ی شیعیان ما وارد بهشت می‌شوند».^{۲۷}

این به عنوان یکی از خبرهای غیبی در خاندان عصمت و طهارت مطرح بود و برای حضرت معصومه علیها السلام نیز معلوم بود که باید تا قم بیاید. همان‌گونه که در خاندان رسالت و امامت زمان و مکان شهادت ابا عبدالله الحسین علیه السلام معلوم بود.

علم به مکان و زمان شهادت تکلیف و وظیفه را ساقط نمی‌کند، بدین جهت، همان‌گونه که امام حسین علیه السلام برای پایداری دین، از مدینه به مکه و کربلا هجرت نمود، حضرت معصومه علیها السلام نیز با علم به پایان کار این هجرت را انجام داد

و وقتی به ساوه رسید و با آن حوادث روبرو شد، مسموم یا بیمار گردید.

به قم آمد و در آن جا به رحمت ایزدی پیوست.

پی نوشتها:

- ۱- نحل/ ۹۷.
- ۲- گنجینه‌ی آثار قم، عباس فیض، ج ۱، ص ۳۸۶.
- ۳- فوائد الرضویة، محدث قمی، ص ۳۸۰.
- ۴- اتحاد عاقل به معقول، درس‌های آیت الله حسن زاده‌ی املی، چاپ اول، ص ۱۰۸.
- ۵- حضرت معصومه علیها السلام چشمه‌ی جوشان کوثر، محمد محمدی اشتهااردی، ص ۹۰-۹۱ به نقل از مجله پیام انقلاب شماره ۱۲۳، ج ۲، ص ۲۷۳.
- ۶- ارشاد شیخ مفید با ترجمه، ج ۲، ص ۲۳۶.
- ۷- بحار الانوار، علامه مجلسی، ج ۴۳، ص ۸۶.
- ۸- حضرت معصومه فاطمه دوم، محمد محمدی اشتهااردی، ص ۱۳۳؛ کریمه اهل بیت، علی اکبر مهدی پور، ص ۶۳-۶۴.
- ۹- کریمه اهل بیت، مهدی پور، ص ۴۳-۴۵؛ حضرت معصومه فاطمه دوم محمد محمدی اشتهااردی، ص ۱۴۰-۱۴۱.
- ۱۰- دیوان امام خمینی علیه السلام، ص ۲۵۷-۲۵۳.
- ۱۱- ناسخ التواریخ، سپهر، ج ۷، ص ۳۳۷؛ و ریاحین الشریفه، ج ۵، ص ۳۵؛ کریمه اهل بیت، مهدی پور، ص ۳۲.
- ۱۲- مجالس المؤمنین، قاضی نورالله تستری، ج ۱، ص ۸۳؛ بحار الانوار، ج ۶، ص ۲۲۸؛ زندگانی حضرت معصومه علیها السلام و تاریخ قم، سید مهدی صحفی، ص ۳۹.
- ۱۳- همان.
- ۱۴- رک: اتقان المقال، ص ۷۵؛ العباس، مقدم، ص ۱۲۹-۱۳۳؛ علی اکبر، مقدم، ص ۴۳؛

کریمه اهل بیت ص ۳۵، و...
۱۵- بحار الانوار، ج ۶۰، ص ۲۱۹ به نقل از تاریخ قم.

۱۶- الاصول من الکافی، ج ۱، ص ۳۸۲. عن المفضّل عن ابي عبدالله علیه السلام، قال: «قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَنْ عَسَلَ فَاطِمَةَ؟ قَالَ: ذَلِكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ... فَإِنَّهَا صَدِيقَةٌ وَلَمْ يَكُنْ يَتَعَسَلُهَا إِلَّا الصَّدِيقُ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ مَرْبِمَ لَمْ يَتَعَسَلُهَا إِلَّا عَيْسَى.»

- ۱۷- رک: گنجینه آثار قم، عباس فیض، ج ۱، ص ۳۸۲؛ انجم فروزان، فیض، ص ۵۷؛ اعیان الشیعة، ج ۸، ص ۳۹۱ به نقل از تاریخ قم، تألیف حسن بن محمد؛ بحار الانوار، ج ۶۰، ص ۲۱۹؛ ناسخ التواریخ، جلد امام کاظم علیه السلام جلد ۷، ص ۳۳۷، و زندگانی حضرت معصومه و تاریخ قم، سید مهدی صحفی، ص ۴۱، و...
۱۸- حضرت معصومه چشمه جوشان کوثر، ص ۳۵، به نقل از الحیاة السیاسیة للامام الرضا علیه السلام، جعفر مرتضی عاملی، ص ۴۲۸؛ قیام سادات علوی، ص ۱۶۱-۱۶۸.
۱۹- حیاة السنت، مهدی منصوری، ص ۱۶۰ به نقل از حضرت معصومه چشمه‌ی جوشان کوثر، ص ۳۵.
۲۰- گنجینه آثار قم، فیض، ج ۱، ص ۳۸۲.
۲۱- حضرت معصومه علیها السلام چشمه جوشان کوثر، محمدی اشتهااردی، ص ۳۷، به نقل از کامل ابن اثیر، ج ۴، ص ۸۲.
۲۲- همان، ص ۳۷ به نقل از دریای سخن، سقزاده.
۲۳- بحار الانوار، ج ۶۰، ص ۲۱۲.
۲۴- مجالس المؤمنین، تستری، ج ۱، ص ۸۳ و تاریخ قم، محمدحسن ناصر الشریفه، ص ۷.
۲۵- سفینة البحار، محدث قمی، ج ۲، ص ۴۴۷.
۲۶- بحار الانوار، ج ۶۰، ص ۲۱۴.
۲۷- بحار الانوار، ج ۶۰، ص ۲۱۶ و ۲۱۷؛ مجالس المؤمنین، ج ۱، ص ۸۳.